

BESEDILNI NASTOP (K TIPOLOGIJI ZAČETKOV ČASOPISNIH BESEDIL)

Začetek besedila se pojmuje kot tekstem, tj. najmanjši, na začetku besedila stoječi del besedila, ki je tudi sam lahko besedilo. V skladenjskem pogledu je začetek eno-, dvo- ali večstavna poved. Prikazana tipologija zajema šest osnovnih tipov začetkov kratkega časopisnega uvodnika (Tema dneva). Najmočnejši dejavnik, ki vpliva na oblikovanje obravnavanih tipov, je kratkost besedila. Ta deluje na avtorja kot pritisk, da besedilo izvede s takojšnjim pristopom k stvari.

The beginning of a text is conceived as a *texteme*, i. e. the smallest part of a text which stands at the beginning of a text and can itself be a text. Syntactically, a beginning is a sentence consisting of one, two, or more clauses. The typology presented here comprehends six basic types of the beginnings of a kind of a short newspaper editorial (*Tema dneva* 'The topic of the Day', in the Ljubljana "Delo"). The most powerful factor influencing the six types is the shortness of text, forcing the author to execute his text by coming right down to the point.

Zdaj že nepregledna tuja besediloslovna literatura se malo ukvarja z začetkom besedila, v domači pa imamo o tem samo nekaj krajših sestavkov.

Začetki besedil se omenjajo v zvezi z napovednostjo (kataforičnostjo) prvin v besedilu, ki seveda ni vezana samo na začetek besedila, ampak je ena od veznostnih (kohezijskih) prvin besedila. Dressler (1972, 57—62) se v prvi izdaji svoje knjige na kratko ustavlja ob začetku in koncu, v drugi, znatno obsejnejši izdaji (Beaugrande-Dressler, 1981) pa to snov opušča. Več pozornosti se posveča začetnim signalom pri govornem sporazumevanju neposrednega (ali telefonskega) pogovora, npr. pri Gülichovi (1970), Müllerjevi (1948, 8—17), Hausenblasu (1962, 313—323), Brčakovi (1980, 203—204); prim. literaturo o tem pri Hoffmannovi (1983).

Začetek kot prvina bivanjskega je časo-prostorska kategorija, in če bi ga kot nastop tvarinske veličine omejili na sporočanje z znaki (ne samo jezikovnimi), bi bil začetek pri vidnem sporočanju v točki nastopa česa predmetnega v prostoru, pri jezikovnem pisnem pa predmetnega v tistem, kar se kot prostor predstavlja. Za razliko od tega, kar predstavlja slikarski prostor in prvino v prostoru, je nastop vidnega jezikovnega znaka (vsaj v zahodnem kulturno-civilizacijskem svetu) omejen na določeno točko vidnega polja, namenjenega za pisno-vidno sporočanje, tj. »zgornji«, »levi« del prostora, točka za »praznim« prostorom ipd., kar so nekda radi poudarjali z okrašenim začetnico.

Pri slušnem sporočanju je začetek vezan na nastop zvočnega valovanja, pogosto, a ne izključno po prenehanju odsotnosti zvočnega valovanja, po koncu »tišine«. Ta časovno razumljena točka je pri govornem sporočanju zelo pomembna zlasti v govornem poročevalstvu in se nanjo kot na začetek sporočanja signalizira z različnimi, v konvenciji utrjenimi sredstvi, npr. elektronskimi piski, toni melodije ipd. Tukaj začetka besedila ne bomo vezali na ti dve časo-prostorski točki, in ker nam besedilo pomeni jezikovno kategorijo, tudi ne na pojav »prve« besede v besedilu (Schlagwort). Začetek tu pojmem nekoliko širše, vendar ne tako široko in nedoločno, kot je v Aristotelovi defi-

niciji (ki se sicer nanaša na besedilo), po kateri je »/z/ačetek to, kar ni nujno, da bi bilo nadaljevanje nečesa, pač pa temu lahko nekaj sledi ali iz tega nekaj nastane« (Aristoteles, 1982², 72). Nič si tudi ni mogoče pomagati z »definicijami«, ki so bolj ali manj duhoviti izmisleki, ponudeni kot didaktična pomagala, npr. na celotno besedilo nanašajoča se modrost: »Začetek in konec morata biti izrazita in učinkovita, predvsem pa čim bliže skupaj.« Začetek je prva besedilna (eno-, dvo-, večstavčna) poved; je »tekstem«, tj. najmanjši, na začetku besedila stoječi del besedila, ki je tudi sam lahko besedilo. Imenujem ga *besedilni nastop*. Tak del je v besedilih nepublicističnih funkcijskih zvrsti bodisi povsem avtomatiziran (npr. v prošnji, življenjepis) bodisi enkratna, posameznostna in nepredvidljiva prvina umetnostnega besedila. V publicistični funkcijski zvrsti, v določenih poročevalskih žanrih, pa je besedilni nastop pod vplivom delovanja tukaj najmočnejšega objektivnega stilotvornega dejavnika, tj. iste, podobne ali ponavljajoče se poročevalske ali resničnosti okolščine. Odpira vstop v besedilo, hkrati pa je že sam njegov del, ker vsebuje različne stopnje napovednosti, lahko pa vsebino tudi že poimenuje, nakazuje stilno vrednost besedila in avtorjev odnos do vsebine. Napovednost dosega tudi s »pragmatičnim pričakovanjem« (pri Dresslerju, 1972, 58, je tak npr. stavek iz začetkov pravljic: Nekoč je bil kralj), to je nadaljevanje besedila kot predpostavko za »semantično pričakovanje«.

Po tem se vidi, da med besedilnim nastopom in uvodom besedila ni istovetnosti, ima pa seveda vsak uvod svoj besedilni nastop. Ker je v vodoravni členitvi besedila uvod praviloma daljši besedilni odsek, si težko zamišljamo besedilo, v katerem bi bila uvod in besedilni nastop eno in isto. To bi moralo biti zelo kratko besedilo, v poročevalstvu pa tako kratka besedila nimajo izražene členitve v tem smislu. Glede tega se ne ujemam s Toporišičem (1984², 620), ki v sicer kratkem poglavju o uvodu (prim. že njegov Slovenski knjižni jezik 1, 1965, 207—8) pravzaprav podaja splošno tipologijo *začetkov* različnih besedil, vendar za uvod šteje tako besedilne nastope kot signale za navezavo stika (pozdrave ipd.). Tako ima stereotipne uvode (Za devetimi gorami je živel ..., V zvezi z vašim dopisom ...), nadalje citate, anekdotične, zgodovinske, aktualistične, definicijske in opravičevalne uvode; določeno omahovanje med *uvodom* in *začetkom* se pri njem kaže pri *vprašanju*, ki ga imenuje »začetek z vprašanjem«.

Da bi gospodarno izkoristili dane besede, je smotrno, če uvod pojmuje kot enoto v vodoravni členitvi besedila (pogosto kot tako tudi imenovano, napovedano; ima dispozitiv, zasnovo itd.), začetek besedila pa ohranimo v splošnem pomenu kot »prvi kos besedila desno od točke nič« in sem štejemo relativno zaključeno sporočilo, tj. eno- ali večstavčno in tudi nestavčno poved. Tako pojmuje začetek besedila tudi Kotnik (1969, 150—153): eno- ali dvostavčne povedi šolskih spisov imenuje *začetke*, a včasih k njim priključi še sledeči stavek.

Ker bo tukaj predmet obravnave začetek besedila v pisanem poročevalstvu, je treba poudariti ločevanje med začetkom časopisnega besedila in celotnega sporočila. Večina časopisnih besedil ima naslov, ki je sorazmerno samostojna prvina časopisnega sporočanja, vendar ga ni mogoče šteti (razen seveda v metodološkem smislu) za samostojno novinarsko »minivrsto«, kot misli Slavković (1981, 53), pač zato, ker imajo naslovi »posebne zakone ustvarjanja in obliko-

vanja». Koširjeva (1987, 24) ta Slavkovičev razlog za samostojnost minivrstne upravičeno zavrača, vendar ne gre samo za ustvarjanje in oblikovanje, se pravi, za postopek. Imanentna lastnost časopisnega naslova je, da *nekaj* naslavlja in samo kot tak ima sorazmerno sporočanje samostojnost. Sandigova (1971), ki se ukvarja s časopisnimi naslovi, ne daje opore za ločevanje med začetkom sporočila in samega besedila, kar se vidi že v poimenovanjih. Osnovni izraz za naslov je pri njej Schlagzeile, za dvovrstični naslov pa zweizeilige Überschriften.

Ločujem torej med začetkom celotnega sporočila, ki se v pisnem poročevalstvu začenja z naslovom, in začetkom samega besedila.

Tu bomo kot posebno vprašanje besediloslovja in stilistike poročevalstva obravnavali začetek časopisnega besedila v dnevniku Delo, kjer izhaja pod rubričnim naslovom Tema dneva. To rubriko so uvedli 3. 10. 1978, ko je Delo (13. 9. 1975) prenehalo s klasičnim uvodnikom na devetem stolpcu prve strani.

Gradivo za to raziskavo tvori 300 besedil, zbranih po slučajnostnem izboru tako, da tvorijo tri skupine po sto besedil, in sicer od junija 1979 do novembra 1980, od maja 1984 do maja 1985 ter od junija 1986 do maja 1987. Teh 300 besedil je napisalo 135 avtorjev (podrobneje o tem gl. dalje).

Veliko število avtorjev in to, da vsebina teh besedil ni omejena na določeno tematiko, kot je v številnih rubrikah, npr. poročanje o prometnih nesrečah, posebno pa še to, da gre za avtorska besedila iz skupine interpretativnih novinarskih zvrsti,¹ vse to bi lahko navajalo k misli, da začetki teh besedil ne morejo imeti drugih skupnih značilnosti, razen te, da se besedila z njimi *začenjajo*, in torej pri teh besedilih ni mogoča tipologija začetkov kot stilistična kategorija, kot nekaj, kar bi bilo mogoče zajeti k prvinam izbora (in se kot didaktičnega pomagala tudi naučiti). Vendar pa se pestrost nastopajočih tém — razumljivo — kaže predvsem v besedju. Na skladenjski in pragmatični ravni pa deluje vrsta omejevalnih dejavnikov, ki nepreglednost nastopov bistveno olajšajo. Ti omejevalni dejavniki izhajajo iz objektivne stvarnosti in sporočevalnega namena.

I. Objektivna stvarnost

Da je objektivno stvarnost (dejanskost, resničnost) treba vzeti za dejavnik pri oblikovanju poročevalskih besedil, je bilo že prikazano v razpravi Dogodek in vest (Korošec, 1986, 147—158). Teme dneva se nanašajo na pojave iz družbenega življenja, na razmerja med posamezniki in družbo ter (redkeje) med ljudmi in naravnim okoljem in so kot take predmet širšega zanimanja, in sicer ne vsa pojavnost, vse bivajoče, ampak le določeni izseki, določene »teme«.

Vzemimo, da se tak izsek iz stvarnosti nanaša na ožje področje našega družbenega življenja, znano kot t. i. *zimska služba*. V naših podnebnih razmerah štejeemo poznavanje tega področja k sestavinam splošnega izkustva in vemo, da gre za dejavnost, ki skrbi za usposabljanje prometnic pozimi, za pluzenje ali odstranjevanje snega s cest in ulic, za posipavanje cest s soljo ali peskom ipd. Vemo tudi, da je ta dejavnost na določen način organizirana (kot komunalno podjetje ali v okviru cestnih

¹ Tu bomo zaenkrat opustili dokončen odgovor na vprašanje, v kateri novinarski žanr spada Tema dneva. Gotovo gre za besedilo hibridnega žanra, v katerem prevladujejo enkrat bolj komentatorske, drugič bolj uvodniške značilnosti. Razlika med njimi itak ni zmeraj niti vidna niti tako bistvena. Koširjeva (1987, 272) uvršča temo dneva v komentatorsko vrsto interpretativne zvrsti.

podjetij). Ta izsek iz stvarnosti postane »tema« z odločitvijo novinarja (urednika ali področnega novinarja) ne po naključju, ampak zaradi kakega objektivnega razloga, npr. razprave o pripravah za zimo, prvega snega, kakšne pomanjkljivosti, npr. nepravčasnega aktiviranja itd. Snov teme tukaj nastopa bodisi s kakim od svojih enkratnih pojavov (dogodek v tematiki) ali skupino pojavov, s problematiko. Že na tem mestu je važno upoštevati, da gre za temo, ki je avtor poročevalec ne »išče«, ampak jo prinese aktualnost določenega družbenega ali koledarskega obdobja. Isto velja tudi za snov, ki bo zajeta v besedilu. Tako npr. prikaz organiziranosti te službe, opisi delovnih strojev itd. niso predmet sporočanja *v tej rubriki*, zelo verjetno pa je, da pride v poštev ozir na njeno delovanje, ki ga označujemo kot uspešnost/neuspešnost, učinkovitost/neučinkovitost, pereče pomanjkanje denarja za delovne stroje, rezervne dele, sol, pesek, pomanjkanje delovne sile, fluktuacijo delavcev itd. To se bo pokazalo kot odločilno pri obravnavi sporočevalnega namena.

II. Sporočevalni namen

Sporočevalni (komunikacijski) nameni, tj. informiranje, aktiviranje, razjasnjevanje, ustrezajo trem osnovnim sporočevalnim funkcijam, tj. podajanju informacije, aktiviranju udeleženca(-ev) sporočanja in razjasnjevanju stvarnosti. Sporočevalni nameni so sicer tudi sestavina objektivne stvarnosti, vendar jih tu iz metodoloških razlogov izdvajamo. Sporočevalni namen se uresničuje v besedilu. Začetki besedil, ki nas tu zanimajo, pa so sestavine besedil in torej zanje veljajo znane tri stopnje pri nastajanju besedil, tj. *stopnja usmerjenosti* (orientacije), *stopnja načrtovanja* in *stopnja oblikovanja*.

Tri stopnje nastajanja besedila, ki se opirajo na dognanja Leontjeva, Michela, Schmidta in še nekaterih, so tukaj prirejene po G. Michelu (1980). Te stopnje razumemo kot hierarhične postopnosti, pri čemer medsebojna razmerja med stopnjami vključujejo tudi povratne zveze. Vsaka od stopenj vsebuje posebne faze, ki si sicer ne sledijo nujno z navezovanjem ene na drugo, vendar se pri nastajanju besedila preide vsaka od faz (uzaveščenih ali deloma avtomatiziranih), tako da jih je tudi iz didaktičnih, ne samo razčlenjevalnih razlogov mogoče pojmovati kot korake besedilotvornega algoritma. Vsaka od stopenj in faz je tudi podvržena nadzoru s strani sporočevalnega cilja, pri nekaterih vrstah besedil tudi nadzoru s strani potekanja in nadzora sporočevalnega rezultata.²

A. Stopnja usmerjenosti (k čemu in glede na kaj) vključuje predvsem ustrezno razumevanje sporočevalnih okoliščin in naloge glede na razmerje tvorec — nanašalnik (denotat) — uresničevanje hotenja. Posebne faze so tukaj: 1. Usmerjenost k cilju, tj. kaj mora biti doseženo, iz objektivnih zahtev izhajajoči cilj sporočanja. — 2. Usmerjenost k okoliščini zajema presojo pogojev, pod katerimi mora biti izpolnjena sporočevalna naloga. V sporočevalnih okoliščinah je zajeta presoja o tem, kaj je ob stalnici (tj. cilju) tukaj mogoče šteti k spremenljivkam (tj. zunanjim pogojem sporočanja, se pravi tistim, ki niso stvar tvorčevega sporočevalnega hotenja), in česa ni mogoče, se pravi, da mora tvorec upoštevati kot objektivni pritisk. — 3. Usmerjenost k rešitvi zajema odgovore na naslednja vprašanja: a) Katero je prevladujoče sporočevalno hotenje in kaj mora določati sporočevalni načrt, npr. ali bo prevladovalo informiranje nad aktiviranjem, in če bo, ali bo prevladovalo *stvarno* nad *doživ-*

² Te faze so razumljene izključno kot *jezikovna dejavnost*, ne pa — prav tako pomembna, vendar tudi tehnična — *nejezikovna opravila*, kot je npr. zbiranje in urejanje gradiva kot osnove za besedilo. To vključuje v svoje tri faze Toporišič (1984², 610–612), ki loči faze: iznajdba ali invencija, urejanje ali dispozicija, gradnja ali kompozicija.

ljajskim informiranjem? b) Kateri sporočevalni postopek se bo uporabil kot določilni postopek (ki bo določal vrsto besedila), npr. poročanje, pripovedovanje, opisovanje ipd.? c) Katero vodilno misel, tj. katero temo je treba obdelati? č) Katere snovne možnosti, iz katerih se da opravi izbor snovi, so na razpolago? d) Kateri prenosnik bo izbran kot bolj smotrni (govorni ali pisni)? e) Katera vrsta besedila (žanr) pride v poštev?

B. Stopnja načrtovanja zajema odkritje oziroma razvijanje sporočevalnega načrta kot zamisli o najboljši možni uresničitvi sporočevalnega namena. Tu so tri faze: 1. Izbor snovi, s čimer je določen predmet sporočanja. Izbor snovi je pogojen s temo: najdenje teme in utrditev vodilne misli je torej prvotno in spada v tej dejavnosti k stopnji usmerjenosti. — 2. Izbor postopka je tesno povezan s poprejšnjo določitvijo predmeta sporočanja, pomeni pa tudi določene jezikovnostilistične odločitve (kako bo kaj povedano). Kakor je bil izbor snovi pogojen z določitvijo teme, tako je razvijanje teme odvisno od sporočevalnega postopka. — 3. Izbor kompozicije (notranje zgradbe besedila) določa členitev besedila na posamezne enote, razvrščene linearno. Obstajata dva tipa kompozicije, tj. *tematski* in *postopkovni* tip. Tematski tip je glede na postopek notranje sorazmerno trden, nima zareza, ki bi določale besedilne predele. Nadpovedna členitev izhaja iz načina razvijanja teme, iz tega, kako je predmet sporočanja razčlenjen, ali iz tega, po katerih vidikih je prikazan. Za postopkovni tip so značilni odseki, ki izhajajo iz jasno nakazanega poteka poteka sporočevalnega postopka. Oba tipa nastopata navadno kombinirano.

C. Stopnja oblikovanja zajema posebno kodiranje glede na postopek in glede na funkcijske stile. Oblikovanje poteka tako, kot so v psihološkem smislu zgrajene strukture jezikovne dejavnosti; gre torej za vidik uporabe jezika, ne za vidik jezikovnega ustroja.

Temo dneva praviloma narekuje, prvič, aktualno življenje in ne naključni avtorjev izbor, drugič, narava novinarskega dela, da avtor bodisi dobi naročilo (»Napišite za temo dneva o včerajšnjih težavah zimske službe.«) bodisi se zanjo zaradi aktualnosti kot področni novinar odloči sam. Zato se tudi besedilovtvarni postopek loči od drugih v bistvenih potezah. Nasploh so redka besedila, pri katerih nastajanju bi moral tvorec z upoštevanjem treh stopenj tudi skozi vse faze in korake, saj odločitev v eni od faz na stopnji usmerjenosti bodisi vsebuje bodisi izključuje katerega od korakov na stopnji načrtovanja.

Vzemimo tri zglede: 1. govorec želi s čim razvedriti zbrano družbo; 2. inženir želi od nadrejenega dobiti soglasje za spremembo gradbenega načrta; 3. predavatelj želi poslušalcem govoriti o slovenskih zvočnikih.

Govorec (1) bo za uresničenje sporočevalnega načrta in dosego cilja moral zajeti določila skoraj vseh faz in korakov, za razliko od inženirja (2) in predavatelja (3), ki jima tega ne bo treba. Tako bo na stopnji usmerjenosti ustrezno presodil sporočevalno okoliščino (npr. on in družba, zbrana k praznovanju rojstnega dneva), kar tukaj pomeni zaključeno skupino naslovnikov, ne pa širše javnosti, nadalje neposredno prisotne naslovnike (iz česar izhaja cela vrsta posledic, ki jim tu ne moremo posvečati pozornosti), cilj sporočanja mu bo skupaj z zunanjimi pogoji narekoval izbor teme in snovi, npr. zgodbe, nemara šaljive, ali sploh šale, s tem pa že rešitev točk A3b, A3c, A3č, A3d, pa tudi B1 in enega obeh tipov v B3; ali bo zgodbo ubesedil v narečju, spada k odločitvi stopnje C.

Inženir (2) in predavatelj (3) posvečata večjo pozornost izboru postopka kot pa teme (ki je dana pred odločitvijo za sporočanje), predavatelj (3) upošteva faze A1, A2, A3 že rutinsko, inženir pa ne, zato sta fazi A2 in A3 važni, npr. A3d, tj. ali bo nadrejenemu telefoniral, pisal ali pa se bo pri njem zglašil.

Tu bi lahko postavili, da čim višja je stopnja formaliziranosti sporočevalnega razmerja, tj. predvidljivosti, tem manj pri oblikovanju besedila pritiskajo na tvorca posamezne stopnje, faze in koraki. Skrajnje formalizirana bi bila okoliščina, ko »tvorec besedila« vnaša podatke o sebi v uradni obrazec, npr. prošnjo za izdajo potnega lista.

Te razlike se pokažejo v začetkih besedil, kjer za začetniki (iniciatorji), ki so signali za usmeritev pozornosti na začetek komuniciranja, ne pa dejanski začetki besedila (npr. nagovori), pridejo v poštev naslednji začetki (ki jih seveda ne štejem za edino možne): 1. Poslušajte tole zanimivo zgodbo. 3. Zadnjič smo govorili o slovenskih samoglasnikih, danes pa začnemo poglavje o zvočnikih. 2. Oglašam se zaradi tistega plazu.

Tema dneva je v naši poročevalski konvenciji razmeroma uveljavljena stalna oblika sporočanja.³ To pomeni, da morajo pri nastajanju besedila prevladovati tisti koraki besedilotvornega algoritma, ki so *žanrotvorni* (vrstotvorni), da je besedilo to, kar je, po tem, kar je kot nujna, obvezujoča prvina že dano pred tvorjenjem. Besedilo kot največji jezikovni znak, kot komunikat, je razpoznavno *kot tako* s tistimi besedilotvornimi sestavinami, ki so pri tvorjenju invariantne. Spadajo k ustreznemu razumevanju sporočevalnih okoliščin.

Za avtorja Teme dneva to pomeni: A1: Tvorjeno mora biti *pisano* besedilo v slovenskem knjižnem jeziku; avtorstvo bo moral izpričati s *svojim imenom* (besedilo se uvršča k avtorskim novinarskim žanrom). — A2: Besedilo je namenjeno širši *javnosti*, ki ga bo (z določeno, a pričakovano zamudo) sprejela z *branjem časopisa* v stalni rubriki kot znani *časopisni žanr*. Zunanja značilnost tega žanrskega besedila je *kratkost*, besedilo je na časopisni strani omejeno grafično (v okvirčku na prvi strani), vsebuje 250 do 300 besed.⁴ Časopis je osrednje glasilo družbenopolitične organizacije, ta položaj v družbi je naslovnikom znan. Naslovniki pričakujejo avtorjevo reagiranje na *perečo (dnevno problematiko)* iz notranje- ali zunanjepolitičnega življenja, avtor nastopa kot javni delavec in naslovniki od njega pričakujejo, da bo zastopal interese širše javnosti. — A3: Prevladujoče sporočevalno hotenje je podrejeno zahtevam žanra, tj. *stvarnost, presojevalnost* (interpretacijska vrsta novinarskega žanra) (A3a, A3b). — A3c: Tema je »*zimska služba*«, naslovnikom znani izsek iz družbenega življenja in podnebnih značilnosti ozemlja, kjer živijo naslovniki. — B1: Snov, ki je pogojena z aktualno temo, je določena s tem, da zimska služba *ni opravila svoje naloge* in zgodilo se je za to družbo nekaj neprijetnih stvari.

Vse navedeno mora avtor pri uresničevanju sporočevalnega načrta upoštevati kot dano, obvezujoče. Ko gre za *določeno* vrsto besedila (Tema dneva), pa te postavke pritiskajo na avtorja tudi kot objektivni stilotvorni dejavnik. Z vidika tvorjenja besedila, v našem primeru še posebej z vidika začetka be-

³ To smemo reči. Stvar posebne raziskave je nastanek in razvoj tega — v našem poročevalstvu doslej neobičajnega žanra.

⁴ 300 besed v besedilu je skrajna zgornja meja. V praksi obstaja določena prožnost; besedila z več kot 200 besedami so natisnjena v drobnejšem tisku.

sedila, je kot izraziti pritisk na oblikovanje treba vzeti njegovo *kratkost*. Za avtorja to pomeni, da mora na stopnji načrtovanja — pri izboru postopka in kompozicije — predvideti, na stopnji oblikovanja pa izpeljati tak začetek besedila, ki bo v najmanjši možni meri ogrozil uresničitev načrta *na omejenem prostoru*. Začetek torej mora pomeniti »takojsnji pristop k stvari«. To je pri Temi dneva najpomembnejša vloga, ki jo ima začetek besedila, in v veliki večini tukaj obravnavanih besedil (nekaj več kot 96 %) je prišla ta vloga jasno do izraza.

Pod pritiskom zahteve »tako k stvari«, ki je vplivala na zamisel o kompoziciji, se vzame iz spomina določen miselni obrazec — zato je izbor začetka kot izrazitega dela besedila tudi stvar avtorjeve ubesedovalne sposobnosti, pa tudi (v manjši meri) lastnega stila.

Pri izbiranju miselnega obrazca avtor »pretrese« vsebino takó, da določena izrazita prvina iz stvarnosti ustreza enemu od obrazcev, ki zajemajo ustreznostna razmerja med stvarnostjo na ravni postopka in na ravni ubeseditve.

Miselni obrazci za začetek besedila:⁵

Objektivna stvarnost (vsebina) na ravni postopka	Objektivna stvarnost na ravni ubeseditve
sklicevanje na dogodek, dogajanje:	tam/tukaj je bilo to in to; zgodilo se je; ta stvar poteka;
ugotovitev stvarnosti:	ta stvar je taka; to je/obstaja; tega ni/to ne obstaja;
vrednotenje stvarnosti (pozitivnost, negativnost):	to je dobro/to je slabo; dobro je, da je/da ni tako; slabo je, ker je/ker ni tako;
primerjava, nasprotje, protistava prvin ali med prvinami stvarnosti:	lani/tam je bilo/delovalo tako kakor letos/tukaj; to je takšno kot ono; pričakovanje je/ni izpolnjeno; to je tukaj takšno, tam drugačno;
sklicevanje na postopek, pragmatična umestitev:	če bi/ne bi bilo tako, bi/ne bi bilo ...; ko/kadar je (kaj) tako, potem ...; če pogledamo to, potem ...; najprej/za začetek je treba reči ...; preden to, se mora to ...; kot je znano ...;
sklicevanje na govor drugega o stvarnosti:	XY je o tem dejal, da ...; po besedah/pomnenju XY-a o tem ...;
vprašanje—odgovor, retorično vprašanje:	Zakaj je to tako/je ta stvar takšna?; Ker/zato ker ...; Koliko časa/kako dolgo bo še tako?; Kdo je to in to?;
aktualizem o ugotovitvi, vrednotenju, primerjavi, nasprotju, protistavi itd.:	(ljudje) pravijo, da ...; navadno se misli/reče, da ...; (kdor hitro da, dvakrat da)

V listi so obrazci razporejeni po tem, kakó določno nakazujejo temo, od zgleada, pri katerem se s sklicevanjem na dogodek (ki je avtorju izrazita prvina

⁵ Ta lista je narejena z opazovanjem začetkov besedil in ni podprta s psihološko raziskavo. Velja predvsem za začetek kratkih pisanih avtorskih besedil.

v stvarnosti) vsebina takoj poimenuje, do zadnjega obrazca, kjer se to ne zgodi, saj se bo besedilo začelo — na primer — z metaforo, ki jo mora narediti razvidno šele sledeče besedilo. Poimenovanje vsebine in razpoznavanje teme v začetku besedila lahko sovpadе s t. i. vodilno mislijo (tukaj: tezni nastop), a ne nujno. Pri tem ima važno vlogo tudi naslov besedila.

Tako bi snov na temo »zimski služba« po listi obrazcev ponazoril z naslednjimi (izmišljenimi) zgledi za začetke besedila: *Sklicevanje na dogodek*: Včeraj je zapadli sneg povzročil na naših cestah pravo prometno zmedo.

Ugotovitev stvarnosti: Naša zimski služba se vsako leto bolj kot s snegom otepa z denarnimi težavami.

Vrednotenje stvarnosti: Nesprejemljivo je, da se odgovorni pri naši zimski službi za svoje neuspehe že več zim zapovrstjo zatekajo k istim izgovorom.

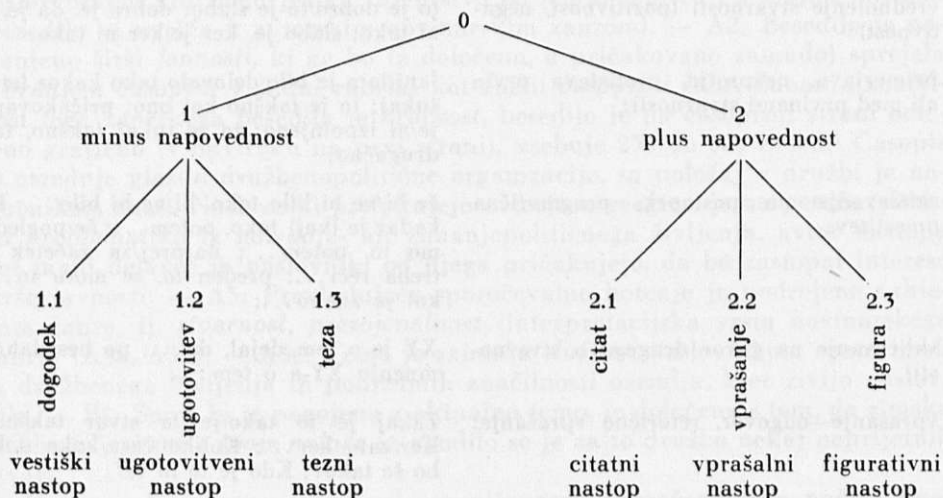
Sklicevanje na postopek: Če bi bilo treba pisati o težavah naše zimski službe, snovi za to ne bi bilo treba iskati.

Sklicevanje na govor drugega o stvarnosti: Letos nas zima ne bo presenetila, je izjavil direktor NN.

Aktualizem o ugotovitvi: — Bog ga je dal, bog ga bo vzel, je menda dejal nekdanji ljubljanski župan Ivan Tavčar.

— Pri Komunalnem podjetju pravijo, da je nimajo niti za v juho, kaj šele da bi jo trosili po cestah. (Soli, namreč.)

Tipologija besedilnih začetkov v Temah dneva zajema šest osnovnih tipov po tem, kakó se uporabljajo dane možnosti za uresničitev sporočevalnega načrta, ki mora upoštevati pritisk objektivne okoliščine »takoj k stvari«, in po izboru jezikovnih sredstev, ustrezajočih vsakokratnemu avtorjevemu odnosu do vsebine:



Tipi skupine 1 zajemajo obrazce, s katerimi se navezuje na dogodek (1.1), ugotovitev, oceno stvarnosti (1.2) in tezo o izraziti prvini v stvarnosti (1.3). V enostavni ali dvostavni povedi začetka besedila je besedno nakazana vsebina besedila. Vsem trem je skupno, da imajo začetne povedi nizko stopnjo napovednosti (kataforičnosti); dobijo jo šele v konkretnem sobesedilu, iz dejstva, da so na *začetku*, ne pa iz katere od svojih sestavin ali celotnega smisla.

Po smislu so lahko — osamosvojene — celo besedila, npr. vest (1.1) ali izjavni stavek oziroma logična sodba (1.2, 1.3). Začetki te skupine vstopajo v vsebino neposredno tako, da ubesedujejo kak njen (navadno izraziti) del. Poimenujejo prvo iz stvarnosti, zato so stilno nezaznamovane enote.

Tipi skupine 2 teh lastnosti nimajo ali pa so zastrte. Vsebina ni poimenovana tako kot v skupini 1, nastop kakega navedka (2.1), (retoričnega) vprašanja (2.2) in kake stavčne figure (2.3) pa pri naslovniku vzbuja določeno pričakovanje nadaljevanja. Imajo torej višjo stopnjo napovednosti (vendar so pravi napovedniki v teh nastopih zelo redki). Začetki te skupine delujejo s kakim drugim funkcijskim sredstvom, navedkom, vprašanjem, figuro, iz katerega naslovnik vsebino razpozna, ko začetek projicira skozi sledeče besedilo. Zato so stilno zaznamovane enote besedila.

Ker meje med sosednjimi tipi začetkov niso ostre in so primeri, ki lahko pomenijo mejne podtipе, je vzpostavljena prva ravnina ločevanja med »minus napovednostjo« (1) in »plus napovednostjo« (2). Tako je ločevanje olajšano.⁹

1.1 Vestiški nastop

Teme dneva se praviloma nanašajo na aktualnosti v stvarnosti, na najbližje točke okrog svoje vsakokratne točke »zdaj«, ne pa nujno tudi vsi začetki besedil (če se v vestiškem nastopu pojavi jezikovni znak »zdaj«, prislov *zdaj*, se zmeraj — ohlapno — nanaša na te točke v stvarnosti in nikoli na interni čas v besedilu). Vestiški nastop izmed vseh tukaj obravnavanih začetkov besedilo najbolj neposredno približa dogodku in s tem daje naslovniku podatek, o čem bo govor v vsebini.

Vestiški nastop je časo-prostorska umestitev besedila na dva načina.

Usmeritev k dogodku je dosežena z izrabo osnovnega vzorca vesti. Imamo vestiški začetek nevestiškega besedila:

(a) Včeraj se je v palači ob East Riverju pričel sestanek »Skupine 77«, na katerem se morajo zunanji ministri 117 držav v razvoju opredeliti za izhodišča strategije v novem krogu pogajanj med Severom in Jugom, ki se bo v drugi polovici leta pričel s posebnim zasedanjem generalne skupščine OZN. (12. 3. 1980, Dušan Snoj.)

Usmeritev v točko »zdaj« (ali najbližjo točko okrog točke »zdaj«) je dosežena z osnovnim, podatkovno nerazvitim vestiškim vzorcem (pravzorcem), vendar v tej točki ni dogodek kot pri (a). Če ima točka »zdaj« določen družbeni pomen, npr. obletnice, je že nastop te točke lahko dogodek. V poročevalstvu je treba med (a) in (b) ločevati:

(b) Danes je mednarodni dan otroka. (6. 10. 1980, Dragica Bošnjak.)

Tu imamo podtip, ki bi ga lahko imenovali *nepravi vestiški nastop*:

(c) Uvodna seja madridskega sestanka konference za varnost in sodelovanje v Evropi se je začela pol ure prepozno. (10. 9. 1980, Jaka Štular.)

⁹ Resničnosti ni mogoče zmeraj zajeti v sheme in tudi tukaj so primeri ostankov. Čeprav so presenetljivo redki, ta tipologija (!) ni natančen posnetek dejanskega stanja. Zato ima predvsem didaktično vrednost. Je pa pripravno ogrodje za vstavljanje natančnejših enot, da bodo tipi postali vrste. Nadaljnja raziskava bo morala pritegniti razmerja med naslovom, začetkom besedila in sledečim besedilom.

Imamo še vedno vestiški pravzorec (samo časovni podatek o dogodku), podatek o kraju je dan posredno, prek pridevnika *madridski*, ki ga samo v določenih sobesedilih sprejmemo kot podatek o kraju poročanega dogodka (seja komisije *varšavskega sporazuma* je lahko tudi v Pragi).⁷ Začetek je tudi dan v vestiškem pravzorcu z nepričakovanim (neobičajnim) podatkom o času, zato ima znatno višjo stopnjo napovednosti, za razliko od vestiških nastopov v tem tipu. Naslovnik pričakuje pojasnilo, ki ga pri običajnem časovnem podatku (npr. včeraj) ne bi, namreč, zakaj je tu povedano, da se je seja začela ravno *pol ure prepozno*? Besedilo se nadaljuje:

Španija je pravkar prebrodila hudo krizo vlade in novi minister za zunanje zadeve je moral pred svojim nastopom v konferenčni dvorani še priseči.

1.2 Ugotovitveni nastop

To je najpogostejši tip začetka v Temah dneva. Na skladijski ravni je tudi najbolj raznovrsten, tako da je tu podtip, ki pomeni povezavo s tipom 1.1, vendar je začetek *ugotovitev*, *ocena* o pojavu ali problematiki iz aktualne stvarnosti, ki je za naslovnika hkrati tudi podatek, o čem bo govor v vsebini.

Podtip in prehod k tipu 1.3 pa tvorijo primeri, kjer peša na določeno aktualnost vezana ugotovitev in se krepi splošna teza, hkrati pa tudi razvidnost podatka o vsebini sledečega besedila.

(č) Včerajšnja problemska konferenca ZKS o problemih dolgoročnega razvoja visokega šolstva najbrž ne bo zapisana kot eden izmed prelomnih dogodkov. (21. 2. 1985, Janko Svetina.)

(d) Ni nova ugotovitev, če rečemo, da gredo cene po svoje in da rastejo. (4. 2. 1985, Ilija Popit.)

Zgled (č) vsebuje pretvorjeni vestiški pravzorec, vendar se nastop ne nanaša na dogodek (ki je impliciran), ampak na ugotovitev, ki bi bila ob pravem vestiškem nastopu postavljena v ozadje, namreč:

* Včeraj je bila problemska konferenca ZKS o problemih dolgoročnega razvoja visokega šolstva.//Ta konferenca najbrž ne bo zapisana kot eden izmed prelomnih dogodkov.

V zgledu (č) gre za besedilni pojav, ki ga Daneš (1968, 132) imenuje *tematizacija*, nastanek strnjene povedi iz dveh I — J vezi (vezi izhodišče — jedro), kjer imamo pretvorbo: včeraj je bila konferenca → včerajšnja konferenca. S tem je omogočeno, da je v ospredje postavljena ocena, ugotovitev o dogodku, ki je v danem primeru pomembnejša od samega dogodka. Avtor tako uresničuje takojšnji nastop na sceno, hkrati pa postavi »kuliso« (včerajšnja), ki ima tukaj vlogo pritegnitve časovnega podatka.

⁷ Zgled tudi lepo kaže, kako se v vzorcu vesti avtomatizirata le dve mesti za podatek o kraju in času oziroma času in kraju ter tudi *ne katerikoli* podatek o kraju in času, ampak določen podatek za določeno vrsto dogodka. Zato tudi vestiški vzorec ni poved kot odgovor na vprašanje »Kdaj se je zgodilo/Kdaj je kje kaj bilo?«, ampak »Kaj se je zgodilo/kaj je bilo?«. Vprašuje se *po dogodku*, sam odgovor *Bil je potres* pa še ni poročevalski, če ni dan v pravzorcu, se pravi, da ima ob sebi bodisi časovni bodisi prostorski podatek: *Včeraj je bil potres. Na Tolminskem je bil potres.* Ali v vzorcu: *Včeraj je bil na Tolminskem potres.*

Z zgledoma (a) in (č) se da pojasniti osnovno razmerje med informativnimi in interpretativnimi poročevalskimi žanri.

V zgledu (d) je kulisa ena od pragmatičnih prvin, s katero avtor umešča svoje sporočilo v sporočevalno okoliščino. Izvajalniška predpona (pri Austinu »performativni prefiks«; izvajalnik = performativ) je tukaj blizu (retoričnemu) mašilu (Korošec, 1986a, 8–9), tako da jo je mogoče izpustiti in dobiti čisti tip z ugotovitvenim nastopom:

* (e) Ni nova ugotovitev, da gredo cene po svoje in da rastejo.

* (f) Ugotovitev, da gredo cene po svoje in da rastejo, ni nova.

Vse značilnosti čistega ugotovitvenega nastopa, tj. takojšnji nastop na sceno, poimenovanje vsebine sledečega besedila (tudi mimo naslova), nizka stopnja napovednosti, nastop brez kulise, ima zgled:

(g) Pri pripravah in dogovarjanju o planskih dokumentih Jugoslavije za naslednje srednjeročno obdobje smo se znašli v precejšnji zamudi. (1. 10. 1980, Branko Podobnik.)

Zgleda (h) in (i) pa spadata v drugi podtip tipa 1.2, kjer se ugotovitveni nastop približuje teznemu nastopu. Zgled (h) ubeseduje splošno, običajno družbeno dejavnost, »navado«, in ga samo časovni podatek *v teh dneh* veže na določeno aktualnost, zgled (i) pa ima za to ohlapno rabljeni svojilni zaimek *naša*, deloma pa tudi členek *zgolj*, ki daje tej ugotovitvi družbenokritični smisel:

(h) Kakor v vseh zvrsteh človekovega ustvarjanja, tako v teh dneh tudi v športu delamo letne obračune, tehtamo dosežke in izbiramo najboljše. (24. 12. 1984, Stane Trbovc.)

(i) Domala vsa naša prizadevanja za varstvo okolja, v katerem živimo, se omejujejo zgolj na predpise (15. 1. 1985, Žarko Rajković.)

Sem bi šteli tudi razmeroma številne začetke, kjer je ugotovitev dejansko avtorjeva ali družbenopolitično razglašena zahteva, poziv k določenemu ravnanju, kot taka pa komaj še ugotovitev in bliže geslu:

(j) Dosedanje zasnovе kmetijstva ni treba menjati, ampak samo izvajati dogovorjeno politiko in odpraviti tiste pomanjkljivosti, ki so se nakopičile predvsem v organiziranju proizvodnje. (13. 3. 1980, Bojana Jager.)

1.3 Tezni nastop

Izraz *teza* tukaj ni uporabljen v povsem običajnem pomenu. Ne gre — vsaj zmeraj ne — za prave teze, tj. pozitivne ali negativne trditve, ki se dokazujejo oziroma zavračajo z znanstvenim postopkom. Izjavni stavki v teh začetkih so tezam podobni, podobni pa so tudi logičnim sodbam, ki so resnične ali neresnične. Ločevanje od ostalih nastopov pa tukaj ni težko.

Oblikovanje teznega nastopa je zahtevnejše na vsebinski, ne toliko na izrazni ravni. Ti nastopi so praviloma kratki prosti stavki, zaradi nizke stopnje napovednosti in ker je tudi poimenovanje vsebine v njih naslovniku manj jasno, je iz takih splošnih stavkov besedilo težje nadaljevati. Zdi se, kot da je avtor z njimi postavil učinkovit začetek, iz katerega je spričo njegove tezne samozadostnosti in pomanjkanja napovednih prvin težko preiti v sledeče besedilo, zato mora avtor o nadaljevanju znova premisliti. Med teznim nastopom

in sledečim besedilom je zato zmeraj bolj ali manj izrazita zarez (ki bolj kaže na postopkovni kot pa na tematski tip kompozicije). Če taka zarez ni pomaknjena preveč v notranjost besedila, tj. če tezni nastop ni uresničen v predolgi začetni povedi, štejem zarez za naravno značilnost tega tipa. Ker so v teznem nastopu napovedne prvine šibke ali jih ni, je premočno zarez treba odpraviti z navezovanjem v sledečem stavku, po možnosti s krepkimi kazalniki izhodišča z izrazito pokaznostjo (deiktichnostjo):

(k) Usoda vsakega človeka je odvisna od njegovega dela in uspešnosti tega dela. // Zaradi tega /.../ (21. 2. 1980, Fedja Zimić.)

Kazalniki izhodišča so poimenovalni navezniki:

(l) Petdeset let je že od tedaj, odkar so pri nas začeli igrati hokej. // Ta igra v naši domovini res ni pognala globokih korenin /.../ (10. 3. 1980, Evgen Bergant.)

Pri drugih besedilotvornih postopkih (vseh tu nimamo namena zajeti), npr. pri primerjavi, se poleg besed, ki se navezujejo na prvine v stavku teznega nastopa, kot okrepitve pojavljajo členki:

(m) Doseči v športu vrhunske uspehe ni lahko. // Še mnogo teže pa je ostati med najboljšimi daljše obdobje. (16. 1. 1985, Evgen Bergant.)

Če se za zarez po teznem nastopu ne preide v uvodniško-komentatorsko besedilo, ampak sledi še en tezni stavek, dobi besedilo programske, deklarativne značilnosti in izstopa iz poročevalskih žanrov:

(n) Brez ustreznih učbenikov si sodobne šole preprosto ni mogoče več predstavljati. // Moderna vzgojno-izobraževalna načela so zgolj teorija, če si morajo učenci snov zapisovati, učitelji pa so jo prisiljeni temu primerno prirojevati, torej simplificirati. (29. 2. 1980, Bojan Kavčič.)

2.1 Citatni nastop

Razločevalna lastnost nasproti drugim tipom je samo ta, da avtor začenja *svoje* besedilo s tujim besedilom in podatkom, da *ni* avtor navedenega besedila, da gre torej za navedek. — Tudi ta nastop je izveden na dva načina:

Podatek o (ne)avtorstvu je kot spremni stavek skladenjska sestavina citatnega nastopa; navedek ni zaznamovan z narekovaji (a slednje ni nujno ločevalno znamenje):

(o) V povezovanju dela in sredstev tičijo neznanske rezerve za skladnejši gospodarski razvoj, so včeraj utemeljeno ugotovili na posvetovanju o tej temi (9. 4. 1985, Bojana Jager.)

Podatek o avtorstvu ni sestavina povedi v citatnem nastopu, ampak je navezniška prvina sledečega besedila, uvedena deiktichno; navedek je zaznamovan z narekovaji:

(p) »Ta čas je naš čas. Mi nimamo drugega časa, zato bomo tukaj in sedaj odpirali temeljna vprašanja našega življenja.« // Tako so zapisali avtorji tez /.../ (23. 9. 1986, Marko Jenšterle.)

Kot se vidi, merilo ločevanja ni zgolj tehnične narave, saj ima v zgledu besedilotvorne posledice. Vsebinsko so navedki lahko vsi drugi začetki, razen vestiškega nastopa, brez podatka o avtorstvu pa bi večino teh začetkov uvrstili med ugotovitvene in tezne nastope, redkeje k vprašalnim in figurativnim.

2.2 Vprašalni nastop

Vprašanje v vprašalnem stavku je pogosto sredstvo v govorništvu in poučevanju, kjer se računa z nastankom določene napetosti zaradi zbuje ravednosti pri (neposredno navzočih) naslovniki. V poročevalstvu se za to uporablja že samo ločilo vprašaj, ko v časopisnih naslovih stoji za nevprašalnimi stavki, zlasti pa za samostalniškimi stavki (t. i. vprašajni naslovi; prim. o tem Korošec (1976, 301—302).

S stališča tipološke razvrstitve začetkov teh besedil je nevažno, ali je vprašalni nastop podan z navadnim vprašalnim stavkom (r) ali retoričnim vprašanjem (s), razlika pa je seveda stilne narave in torej vsakokratne učinkovitosti. Nadaljnji razvoj besedila ni več stvar te tipologije:

(r) Koliko hrane bomo pridelali v naslednjih letih? (18. 4. 1985, Marjeta Šotarič.)

(s) Le kako naj bi — če bi nas morda le sprejeli — sodelovali z Eureko, ko pa mora jugoslovanski raziskovalec, ki hoče dobiti 36-bitni računalnik, zaradi zdajšnjih predpisov nanj čakati pol leta, njegov kolega iz Frankfurta pa ga naroči po telefonu in naslednje jutro — nobeno čudo, ampak način poslovanja in dela — je stroj na njegovi mizi? (12. 12. 1987, Mija Repovž.)

Vprašalni nastop je oblikovalno nezahteven, saj se lahko vprašamo tako rekoč po vsem. Nesmotna izraba te možnosti pa se lahko sprevrže v stilno maniro.

2.3 Figurativni nastop

To je najzahtevnejši tip začetka pri obravnavanih besedilih, vendar ne nujno tudi najbolj učinkovit. Pri odločitvi za ta tip nastopa je važna dobra presoja o tem, katero snov obravnava tema dneva ter katera od figur bo izbrana. Potreben je tudi trden načrt o kompoziciji in postopku, da se besedilo ne sprevrže v gostobesednost, zapravljanje prostora ali izgubi odločilne značilnosti poročevalskega žanra. Možne so pravzaprav vse figure, najpogostejša pa je metafora.

Besedilna (in stilna) učinkovitost zlasti metaforičnega začetka je v tem, da je takojšnji nastop na sceno navidezno izpeljan po daljšnjici, namesto po bližnjici. Za zgled naj bo tu navedeno celotno besedilo s figurativnim (metaforičnim) nastopom:⁸

Kdo naj odstopi?

Ko pri nas na kakšni vzpetini zaškriplje voz, začnemo filozofirati o objektivnih težavah in iskati krivca. Kriv ni konj, kriv ni voz... Krive so objektivne okoliščine: vzpetina in neurejenost terena. Šmentani voz pa še vedno stoji sredi vzpetine.

Takšna vzpetina, na kateri je v zadnjem času obtičal še en tak voz, je preskrba. Mesa ni, mleka ni, limone zorijo še na ladjah, kave ni, pralne praške merimo na grame, za liter antifrizu se mečemo v prah pred trgovce...

⁸ Več zgledov za posamezne nastope je priloženih v Dodatku.

Ljudje se pridušajo, časopisi kritizirajo in napovedujejo izboljšave, trgovci zmi-
gujejo z rameni, potrošniški sveti se ne dajo motiti, sisovci sestankujejo. Odgovornost
se kot luknjasta suknja preklada s pleč na pleča. Beograjski župan, solidaren
s svojimi občani (solidaren zoper koga?) ponuja svoj odstop za boljši kruh Beo-
grajčanov. Je to res potrebno? Mar morajo res odstopati župani, da bi mi vsi jedli
meso? Tisk je kriv, pravijo, med ljudmi povzroča paniko. Res? Slabo se piše si-
stemu preskrbe, če mu usodo meri tiskarsko črnilo.

Krivi so birokracija in strogi administrativni predpisi, ugotavljajo. Zaradi njih
primanjkuje živil. Na kateri seji le neki smo sprejeli te predpise? (14. 11. 1979, Mitja
Meršol.)

Preden preidemo k pregledu pogostnosti nastopanja posameznih tipov za-
četkov, bo dobro, če na kratko pogledamo pestrost vsebin v Temah dneva in
zastopanost avtorjev.

Tematika je zelo pestra. Njeno razporejenost na tri področja dejavnosti,
na notranjepolitično (N), zunanjepolitično (Z) in področje odnosov s tujino (O),
kaže spodnja preglednica (Z* pomeni teme, ki se nanašajo na vesolje):

Tematika				
Obdobje	N	Z	O	Skupaj
1979/1980	68	26 Z* = 4	6	100
1984/1985	77	19	4	100
1986/1987	80	12	8	100
Skupaj	225	57	18	300

Udeležba 135 avtorjev pri 300 besedilih je zadosti široka in se skozi vsa tri
zajeta obdobja vzdržuje precej enakomerno: v prvem 43/100, v drugem 45/100
in tretjem 47/100. So avtorji, ki so nastopili v celotnem obdobju le po enkrat,
skozi vsa tri obdobja pa je pisalo 13 avtorjev 119 besedil. Ker pa so tudi med
njimi taki, ki so v vsakem obdobju zajeti s po enim ali dvema besediloma
(lahko so jih seveda napisali več, a jih slučajnostni izbor ni zajel), in je samo
sedem avtorjev, ki so bili v osemletnem obdobju zajeti z 10 ali več besedili
(npr. V. Šlamberger 16, T. Doberšek 18), je mogoče reči, da je število vseh
zajetih avtorjev (135) zadosti širok izbor in zanesljivo kaže na tipologijo,
ne pa na značilnosti osebnega stila oziroma stila ozkega kroga avtorjev, to pa
toliko bolj, če pristavimo podatek, da je pri 1000 (nekdanjih) uvodnikih Dela
(zajeta so bila besedila od 3. 1. 1969 do 10. 7. 1974) sodelovalo 118 avtorjev.

Pogostnost nastopanja posameznih tipov v treh časovnih obdobjih kaže
naslednja preglednica:

Ne preseneča izrazito prevladovanje ugotovitvenega nastopa, saj ta naj-
bolj ustreza duševnim procesom pri sporočanju v tej okoliščini in temu spo-
ročevalnem cilju. Razvidna je tudi enakomerna razporejenost posameznih ti-
pov v vseh treh obdobjih. To dovoljuje sklep, da je določitev tipov in meril
za ločevanje smotrna in tudi, da je bilo merilo za razpoznavanje pri vseh
tristo odločitvah uporabljeno enakomerno.

Tipi	1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	2.3	
Obdobja	Vestiški nastop	Ugotovitveni nastop	Tezni nastop	Citatni nastop	Vprašalni nastop	Figurativni nastop	Skupaj
1979/1980	27	42	17	2	3	9	100
1984/1985	12	53	15	6	9	5	100
1986/1987	11	46	17	6	7	13	100
Skupaj	50	141	49	14	19	27	300

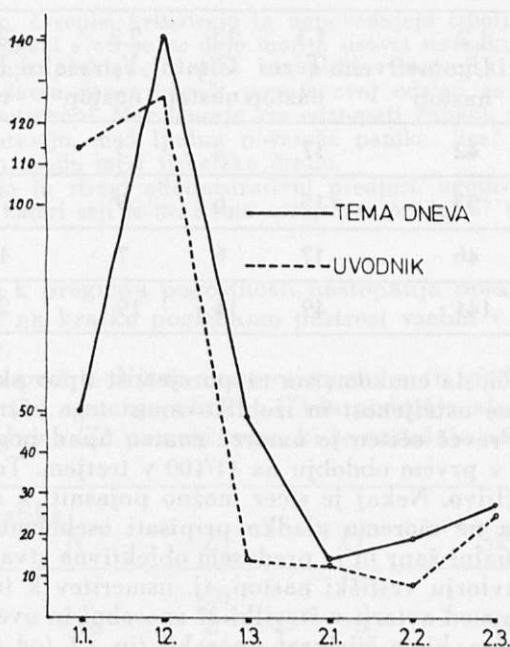
Težko pa je reči, da enakomerna razporejenost tipov skozi obdobja že pomeni tudi dokončno ustaljenost in izoblikovanost tega razmeroma novega časopisnega žanra. Preveč očiten je namreč znaten upad pogostnosti vestiškega nastopa od 27/100 v prvem obdobju na 11/100 v tretjem. To je težko razložiti, da bi bilo prepričljivo. Nekaj je sicer možno pojasniti z avtorstvom, čeprav vestiškega nastopa ne moremo gladko pripisati osebnemu stilu avtorja, saj so teme dneva aktualni žanr in je predvsem objektivna stvarnost tista, ki z nastopom dogodka avtorju vestiški nastop, tj. usmeritev k temu dogodku, tudi vsili. Vendar pa so med avtorji v številki 27 sposobni in uveljavljeni novinarji, kot npr. Jaka Štular, ki je štirikrat uporabil tip 1.1 (od 8 besedil, ki jih je slučajnostni izbor zajel v vsem obdobju), Vesna Bertonec-Popit (2/7), Božidar Pahor (2/6), Andrej Novak (2/4). Če pa ob ta imena postavimo prav tako uveljavljene novinarje, ki so tip 1.1 v zajetem gradivu uporabili samo po enkrat, je nemara le mogoče kaj pripisati tudi osebnemu stilu, npr. Branko Podobnik (1/11), Evgen Bergant (1/14), Vlado Šlamberger (1/16).

Upad pogostnosti tipa 1.1 od 27 na 11 je edini izraziti premik v pogostnosti tipov skozi zajeto obdobje. Ker sta npr. tipa 1.2 in 1.3 razmeroma ustaljena, tipi 2.1, 2.2 in 2.3 pa izkazujejo sicer šibek, a vendarle dvig pogostnosti, ni prehudo tveganje, če se ta dvig pripiše upadanju nezahtevnega tipa 1.1 in to razume kot utrjevanje kompozicije v tem novem žanru, torej tudi utrjevanje ene njegove prvine — določenih tipov začetkov — ki so, če že ne zahtevnejši, pa vsaj taki, da se izraziteje kažejo kot postopek.

Možna pa je še ena zanimiva primerjava. Če z enakimi merili razvrstimo v tipe 300 začetkov pri nekdanjih pravih uvodnikih Dela v razdobju od 1971 do 1972, dobimo naslednjo razvrstitev:

1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	2.3
114	126	14	13	8	25

Seveda ta primerjava ni čisto zanesljiv postopek, saj spada uvodnik k dolгим časopisnim besedilom in pri njem ne more delovati za našo tipologijo določilni pritisk kratkosti. Zato se začetki uvodnikov izmikajo gladki uvrstitvi v določen tip z istimi merili kot besedila tém dneva, in sicer zlasti zaradi (zelo številnih) razvitih začetnih povedi. Vendar je vsaj razpoznavanje vestiškega nastopa lahko in prav tu vidimo pri uvodnikih presenetljivo visoko pogostnost, drugače pa so vrednosti — prav tako presenetljivo — podobne.



Tako bi lahko sklepali, da je tradicionalni uvodnik po svoji naravi reagiral na aktualni dogodek in se to vidi tudi v pristopu, tj. veliki pogostnosti vestiškega nastopa. Po ukinitvi rubrike uvodnik pa se je ta tip začetka kot nekakšen vztrajnostni pojav prenesel tudi na še ne oblikovano in uzaveščeno kompozicijo novega žanra ter v njegovem razvoju postopoma popuščal.

DODATEK

Tip 1.1

Na štajerskem odseku naše meje z Avstrijo so včeraj odprli štiri nove mednarodne prehode. (2. 7. 1979, Jaka Stular.) — Danes se začena 34. nogometno prvenstvo v 1. zvezni nogometni ligi, navzlic bolj skromni kakovosti še vedno naše najbolj popularno športno tekmovanje. (14. 7. 1979, Franci Božič.) — Tako rekoč zadnji dan počitnic je. (31. 8. 1979, Branimir Nešović.) — Vrhunsko srečanje šefov držav in vlad neuvrščenih se je začelo. (4. 9. 1979, Dušan Snój.) — Danes bodo v ameriškem mestecu Lake Placidu, le nekaj deset kilometrov oddaljenem od kanadske meje, slovesno odprli 13. zimске olimpijske igre. (13. 2. 1980, Evgen Bergant.) — Pet Titovih poslanic je odšlo na vse štiri strani sveta. (23. 2. 1980, Jaka Stular.) — V Beogradu se je včeraj začela 21. generalna konferenca UNESCO, ki bo verjetno eno izmed doslej najpomembnejših zasedanj te svetovne organizacije za izobraževanje, znanost, kulturo in informacije. (24. 9. 1980, Bogdan Pogačnik.) — Danes mineva dvajset let, odkar je znamenita stockholmska konferenca o okolju proglasila peti julij za svetovni dan varovanja okolja. (5. 6. 1984, Silvestra Rogelj.) — Od danes dalje se bodo cene vseh izdelkov za končno porabo, torej tistih, ki najbolj neposredno udarijo porabnika po žepu, oblikovale tudi svobodno. (1. 9. 1984, Bojana Jager.) — Po osmih mesecih je končana razprava o predlogu sklepov 13. seje CK ZKJ. (6. 3. 1985, Vlado Slamberger.) — Vodilni zastopniki koroških Slovencev so se včeraj pogovarjali z avstrijskim kanclerjem dr. Vranitzkym. (9. 8. 1987, Jože Šircelj.)

Tip 1.2

Letošnja žetev pšenice, ki se je na najbolj žitorodnih ravninskih območjih že začela, povzroča zaradi slabe letine precej skrbi: Kako zagotoviti dovolj zrnja za kruh.

(30. 6. 1979, Jože Petek.) — Čeprav je bil včeraj in je tudi danes skorajda povsem običajen poletni dan, smo vnovič priča infarktu naših prometnih žil. (2. 8. 1979, Ilija Bregar.) — Pri pripravah in dogovarjanju o planskih dokumentih Jugoslavije za naslednje srednjeročno obdobje smo se znašli v precejšnji zamudi. (1. 10. 1987, Branko Podobnik.) — FAO ugotavlja, da bi v Jugoslaviji zlahka pridelali dovolj hrane za vsaj 80 milijonov ljudi. (11. 10. 1980, Fedja Zimič.) — V desetih letih so bile v Italiji trikrat predčasne politične volitve. (6. 8. 1979, Janko Tedeško.) — Že dalj časa na jugoslovanskih letališčih primanjkuje goriva. (9. 7. 1979, Matija Dermastja.) — Zvezni izvršni svet je verjetno čutil vso odgovornost tudi do potrošnikov, ko je sklenil podražiti moko in kruh. (19. 2. 1985, Tone Janežič.) — Zunanji opazovalec našega družbenega življenja se v teh dneh ne bo povsem dobro znašel. (8. 2. 1985, Branko Sosić.) — Zadnja podražitev elektrike in premoga je spet dvignila kup prahu med energetiki in zvezno vlado. (22. 4. 1987, Tonja Slokar.)

Tip 1.3

Stabilizacija in šolstvo si nista nasprotujoča, ampak sta tesno povezana drug z drugim. (16. 9. 1980, Vlado Šlamberger.) — Navzočnost predsednika Tita je že doslej vtisnila močan pečat dogajanju v Havani. (6. 9. 1979, Andrej Novak.) — V vinogradniški deželi živimo in pridelovanje grozdja oziroma vina reže kruh kar precejšnjemu številu prebivalstva. (28. 8. 1984, Marjeta Šoštarič.) — Ni dvoma, da so med osebnimi in skupinskimi interesi lahko razlike. (9. 8. 1984, Evgen Bergant.) — V Jugoslaviji ni dvoma o tem, da je treba večati razsežnosti človekove svobode. (5. 2. 1985, Alenka Leskovic.) — V naravi Zveze komunistov je, da spreminja razmere. (29. 4. 1987, Branko Podobnik.)

Tip 2.1

»Ena najpomembnejših konferenc Commonwealtha.« /To mnenje je menda obviselo v zraku.../ (9. 8. 1979, Božidar Pahor.) — Se ne splešča! /Te tri besede so postale moto vseh pogovorov in razprav./ (22. 5. 1984, Helena Kos.) — Novinarji ne smejo slepo slediti dnevni politiki, ampak morajo biti zmerom korak pred njo in ji s svojo neodvisnostjo, pogumno vizijo kazati pot. /To so misli Mitje Gorjupa.../ (22. 5. 1987, Jana Taškar.) — »Ne, ne,« je ondan v Bruslju razlagal jugoslovanski poslovnež, »če v EGS nočejo mojega blaga, ga lahko brez težav spremenim v denar v Vzhodni Evropi.« (6. 12. 1986, Dušan Snoj.)

Tip 2.2

Koliko denarja nameniti za posodobitev slovenskih železnic v obdobju 1981–85? (1. 3. 1980, Igor Prešeren.) — Koliko hrane bomo pridelali v naslednjih letih? (18. 4. 1985, Marjeta Šoštarič.) — Kaj nameravamo storiti s prometom in zvezami? (26. 12. 1984, Igor Guzelj.) — Kako naj bi si razložili dejstvo, da so med krivci nekaterih gospodarskih spodrsrlajev in prekrškov tudi člani zveze komunistov? (3. 11. 1984, Žarko Rajkovič.) — Cigave interese naj zagovarja pravnik? (14. 5. 1987, Alenka Leskovic.)

Tip 2.3

Paradižnik vodi proti paradižniku 20 : 7. Kdo bo omagal v nenavadni tekmi? Paradižnik ali potrošnik, trgovina ali prekupčevalci? Kot da ni videti konca »neverjetnemu.« (26. 7. 1979, Jak Koprivc.) — Če gobar doma poje sadež, ki ga je sam prinesel iz gozda, in se zastrupi, je sicer zanj in za njegove tragično, ne pa tudi za širšo okolico. Hujše je, če v restavraciji, gostilni ali slašličarni prodajajo hrano, ki povzroča povsem odvečne, pogosto zelo nevarne težave. (18. 8. 1979, Ilija Bregar.) — Ko takole človek od daleč spremlja čezoceanke, ki se polževo počasi oddaljujejo od kopnega, si marsikdo niti ne zna predstavljati, da gre (vsaj po obsegu naložbe) za plavajočo tovarno. (26. 3. 1987, Boris Suligoj.) — Mogoče razloček ni samo terminološke narave. Morebiti moramo biti previdni, paziti se prenapetih sklepanj, zakaj gre za besedilo, prevedeno iz kitajščine v italijanščino, od tod v srbohrvaščino in nato v slovenščino. (2. 4. 1985, Jože Šircelj.) — Pravijo, da tisti, ki se boji celo lastne sence, živi v temi, da mu senca ne bi bila kar naprej za petami. (5. 5. 1987, Žarko Rajkovič.) — Prav zadovoljstvo je, da moramo oporekati direktorju naše alpske smučarske reprezentance Tonetu Vogrincu, ki je vso letošnjo sezono posebej poudarjal, da Jugoslavija še ni svetovna velesila. (20. 2. 1980, Stane Trbovc.)

Literatura

- Aristoteles, (1982), *Poetika*² (prevedel, uvod in opombe napisal Kajetan Gantar), Ljubljana.
- Beaugrande, R. A. — Dressler, W. U., (1981), *Einführung in die Textlinguistik*², Tübingen.
- Brčáková, D., (1980), Souvislost, spojitost a návaznost v promluvě, v: *Otázky slovenské syntaxe*, Brno.
- Daneš, F., (1968), Typy tematických posloupností v textu, *Slovo a slovesnost* XXIX, 2, Praha.
- Dressler, W., (1972), *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen.
- Gülich, E., (1970), *Makrosyntax und Gliederung im gesprochenen Französisch*, München.
- Hausenblas, K., (1962), K studiu syntaxe běžně mluvených projevů, v: *Otázky slovenské syntaxe*, Brno.
- Hoffmannová, J., (1983), *Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu*, Praha.
- Korošec, T., (1976), Poglavlja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila (disertacija), Ljubljana.
- Korošec, T., (1986), Dogodek in vest, *Slavistična revija*, 2, Ljubljana.
- Korošec, T., (1986a), O stilističnih in pragmatičnih prvinah radijskega poročevalstva, v: *Sistemi, vsebine in učinki množičnega komuniciranja*, RI FSPN, Ljubljana.
- Košir, M., (1987), *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*, (disertacija), Zagreb.
- Kotnik, S., (1969), Začetek in konec spisa, *Jezik in slovstvo* XIV, 5, Ljubljana.
- Michel, G., (1980), Styl a produkce textu, v: M. Kubík — W. Schmidt a kol., *Jazyko-veda a příprava učitelů jazyků. Teoretické problémy II*, Praha.
- Mülerová, O., (1984), *Analýza telefonických rozhovorů z hlediska řečového jednání. Slovo a slovesnost* XLI, 1, Praha.
- Sandig, B., (1971), *Syntaktische Typologie der Schlagzeile*, München.
- Slavković, D., (1981), *Biti novinar*, Beograd.
- Toporišič, J., (1984), *Slovenska slovnica*, Maribor.
- Toporišič, J., (1965), *Slovenski knjižni jezik 1*, Maribor.

SUMMARY

The beginning of a text, conceived as the first sentence with one or more clauses, is a textual and stylistic element not identical with the introduction. In different functional styles the role and import of thus comprehended beginnings are different — from fully automatized in administrative and juridical texts to unique, individualistic and unpredictable in artistic texts. In journalistic texts the position of beginnings is — as it is characteristic of the journalistic functional style — in accordance with the place of this style between nonartistic and artistic styles; i. e., it may contain elements from both of them. This is evident also in the relatively new genre of the daily "Delo", in which the column entitled Topic of the Day represents some kind of substitute for the former classical editorial. Since for a newspaper this is but a short text which has to react to topical issues of social life and belongs among authorial (interpretative) genres and, specifically, since the compulsion to be brief ("immediate coming to the point") is subject to the influence of the most important objective stylistic factor in reportage (i. e. the same, similar or repeating circumstances) this is reflected in the very text beginnings, which can be grouped into types. The major typological criteria are the use of some functional device coming into the beginnings of such texts from somewhere else along with its **meaning**; and its degree of predictiveness (cataphoricness): capability to name the content of the following text and thus its contextual labelling. According to these criteria in the material of 300 texts by 135 authors from a period of approximately ten years, six basic types of text beginnings (text entrances) were formed: news, statement, thesis, quotation, question and figurative entrance. The statement entrance prevails considerably since it best suits the schemes of thought (psychological processes) for the use of language in the formation of such a text. Ever since the initial period to the present time, a decline in the frequency of the first type has been evident, i. e. a decline of the news entrance which in terms of design is a relatively unpretentious beginning type, but used to be the second most frequent type in former editorials (although the comparison based on the above criteria is not fully adequate). The otherwise even distribution of all other types during the ten year period allows conclusions about the consolidation of the entire composition of this (partially hybrid) genre.

The presented typology of text beginnings bears, as a result of stylistic research of Slovenian reporting, primarily didactical value.